

våldtagen

En handbok i att möta utsatta kvinnor

RFSU, Riksförbundet för Sexuell Upplysning, är en partipolitiskt och religiöst obunden ideell organisation, som verkar för att sprida en fördomsfri och öppen syn på sex- och samlevnadsfrågor i Sverige och internationellt. Vi arbetar för ett öppet, jämlikt samhälle där människan inte utnyttjas eller diskrimineras sexuellt, utan där sexualiteten är en källa till glädje och njutning.

RFSU består av enskilda medlemmar, lokalföreningar, medlemsorganisationer och experter, RFSU driver också en klinik med inriktningarna sexualmedicin, sexualrådgivning/psykoterapi samt utbildning och handledning. RFSU är medlem i IPPF (International Planned Parenthood Federation).

Text: Eva Hedlund och Marianne Göthberg, RFSU 2005

Grafisk form: Meta Dehlin

Tryck: SIB-Tryck AB, Norsborg, maj 2004, andra editionen

Våldtagen

En handbok i att möta utsatta kvinnor

Innehåll

Förord	4
1. Lagstiftningen om våldtäkt	6
2. Våldtäktsmönster	9
3. Drivkrafter bakom våldtäkt	12
4. Hur kvinnor gör motstånd och försvarar sig	16
5. Våldtäktskrisens kännetecken	19
6. Sexuellt våld väcker starka känslor	22
7. Krisrådgivning och kristerapi	25
8. Läkarundersökningen	31
9. Hur polisen arbetar	33
10. Att möta kvinnor som både blivit misshandlade och våldtagna	36
11. Stöd till offrets anhöriga	40
Litteratur	45

Förord

Den här skriften, som nu kommer ut i sin andra upplaga, är tänkt som ett hjälpmedel i möten med kvinnor som utsatts för våldtäkt. Första upplagan kom 2002. Sedan dess har lagstiftningen kring våldtäkt och andra sexuella övergrepp ändrats. Synen på sexualbrott har i vårt land, liksom i flera andra europeiska länder, blivit strängare. Detta speglas både i den nya lagtexten, påföljderna och i hur man tänkt att lagen ska tillämpas.

Under de senaste åren har också andra böcker om hjälp och stöd åt våldtagna kvinnor getts ut, t ex ”Jag kallade det aldrig våldtäkt. Att möta våldtagna kvinnor” (J. Grände, Alla kvinnors Hus, 2005) och en bok om Södersjukhusets erfarenheter (Södersjukhuset, 2003).

Men även män blir våldtagna även om de förekommer sparsamt i brottsstatistiken och i vår erfarenhet skiljer sig inte deras reaktioner efter ett sexuellt övergrepp nämnvärt från kvinnors. Vår förhoppning är därför att boken kan vara till stöd även för dem som möter

våldtagna män och pojkar. Genomgående kommer dock offret för enkelhetens skull att benämnas som *hon*.

Till grund för texten ligger långvariga erfarenheter från RFSU-kliniken, där Sveriges första mottagning för våldtagna kvinnor startades redan 1977. Den här skriften har under årens lopp föregåtts av flera andra handböcker med oss som författare, varav en del blivit översatta till engelska, franska och t ex estniska.

Vår förhoppning är att det ska vara lätt att läsa, hitta och slå upp i boken för dem som kommer att möta offer för våldtäkt. Målgruppen är främst personal inom social- och sjukvård, omsorg och skola, kris-, kvinno-, och brottsofferjourer. Personal på ungdoms- och sexologmottagningar är andra viktiga grupper. Det är möjligt att även personal inom polisen liksom anhöriga till våldtagna kan ha nytta av vissa avsnitt i boken.

Inledningsvis redogör vi i korthet för hur den nuvarande lagen om våldtäkt är formulerad. För att åskådliggöra vad offret utsatts för, ges sedan exempel på olika typer av våldtäkter, sk våldtäktsmönster, liksom på drivkrafterna bakom övergreppet. Vad får gärningsmannen att bete sig som han gör? Eftersom detta är en handbok för praktiskt verksamma personer har vi valt att betona de individuella motiven bakom brottet och inte gått in på strukturella förklaringar.

Därefter beskrivs hur kvinnor gör motstånd och försvarar sig

För offrets självläkningsprocess har det stor betydelse *hur* hon blir bemött av personal inom

vård och rättsväsende. Sexuellt våld väcker starka känslor hos den som möter offret. Utan att förstå det själv kan även en van rådgivare på olika sätt skydda sig mot offrets upplevelser – något som inte bara försvårar utan också kan förhindra bearbetningen av våldtäktstraumat för offret. Detta ger vi flera exempel på i ett kapitel för sig.

Vi beskriver sedan de vanligaste följdverkningarna efter en våldtäkt och ger en modell för hur man kan bedriva krisrådgivning eller kristerapi. En korttidskontakt passar inte alla offer. Kvinnor som under lång tid levt i ett misshandelsförhållande, där även sexuellt våld förekommer, behöver mer än kristerapi.

Vad en läkarundersökning efter övergreppet innefattar och hur polisen arbetar med anmälningar om våldtäkt behandlas i var sitt kapitel.

Slutligen beskrivs de dolda offrens situation, det vill säga hur anhöriga, främst partnern men också föräldrar och vänner till den våldtagna kan komma att reagera på övergreppet. För offrets återhämtningsprocess har det stor betydelse att hennes närmaste får förståelse för vad hon gått igenom. De kan själva vara i nöd och i behov av stöd och rådgivning.

I hopp om att boken kan vara till stöd i arbetet med våldtagna kvinnor eller män.

Stockholm i juni 2005

Eva Hedlund och Marianne Göthberg

Lagstiftningen om våldtäkt

Kapitel I

Sedan den 1 april 2005 gäller en ny sexualbrottslagstiftning. Syftet med den är att öka skyddet mot sexuella kränkningar och att ytterligare förstärka den sexuella integriteten och självbestämmanderätten. Sexualbrotten regleras i brottsbalken, kap. 6. Kapitlet har tolv paragrafer.

I stort kan sägas att bestämmelserna om våldtäkt utvidgas. Flera handlingar kommer att bedömas som våldtäkt. Kravet på tvång sätts lägre. Gärningar som tidigare bedömdes som sexuellt utnyttjande kan komma att betraktas som våldtäkt.

Tillämpningsområdet för när en våldtäkt ska bedömas som grov utökas också. En våldtäkt som begås av fler än en person, ska i princip betraktas som grov. Dit hör de så kallade gruppvåldtäkterna.

Begreppet sexuellt tvång bibehålls och kan tillämpas när förutsättningarna för våldtäkt inte är uppfyllda, t ex när någon genom olaga tvång förmår en person att företa eller tåla en sexuell handling.

Den nya lagen markerar särskilt allvaret i sexualbrott som riktar sig mot barn genom att en ny straffbestämmelse, *våldtäkt mot barn*, tillkommit. Enligt denna ställs det inte längre något krav på våld eller hot i samband med övergreppet. Även andra kränkande sexuella hand-

lingar omfattas av bestämmelsen. Utgångspunkten för lagstiftningen är att ett barn inte kan samtycka till sexuella handlingar. I vissa fall kan övergrepp mot barn mellan 15 och 18 år också straffas som våldtäkt t ex då en närstående eller annan person med särskilt ansvar för barnet begått övergreppet. Det finns situationer som unga människor i denna ålder inte bemästrar och därför inte kan hävda sin självbestämmanderätt. I barnkonventionens mening är alla som inte fyllt 18 år barn.

Andra bestämmelser i lagen är *sexuellt utnyttjande av barn* som kan användas när en person som är betydligt äldre har samlag med ett barn som ligger nära åldern för den sexuella självbestämmanderätten och den sexuella handlingen bygger på ömsesidighet och frivillighet.

För de ovannämnda brotten döms till fängelse. Strafflängden kan variera mellan två och tio år.

Även annan typ av sexuell beröring, som t.ex. onani, kan bestraffas.

I den nya lagtexten har också preskriptionstiden för vissa sexualbrott mot barn förlängts.

Lagtexten om våldtäkt:

6 kap 1§

Den som genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst två och högst sex år.

Detsamma gäller den som med en person

genomför ett samlag eller en sexuell handling som enligt första stycket är jämförlig med samlag genom att otillbörligt utnyttja att personen på grund av medvetlöshet, sömn, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada eller psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i ett hjälplöst tillstånd.

Är ett brott som avses i första eller andra stycket med hänsyn till omständigheterna vid brottet att anse som mindre grovt, döms för våldtäkt till fängelse i högst fyra år.

Är brott som avses i första eller andra stycket att anse som grovt, döms för grov våldtäkt till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om våldet eller hotet varit av särskilt allvarlig art eller om fler än en förgripit sig på offret eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningsmannen med hänsyn till tillvägagångssättet eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

4 §

Den som har samlag med ett barn under femton år eller som med sådant barn genomför en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med samlag döms för våldtäkt mot barn till fängelse i lägst två och högst sex år.

Detsamma gäller den som begår en gärning som avses i första stycket mot ett barn som fyllt femton men inte arton år och som är avkomling till gärningsmannen eller står under fostran av eller har ett liknande förhållande till gärningsmannen,

eller för vars vård eller tillsyn gärningsmannen ska svara på grund av en myndighets beslut

Är brott som avses i första eller andra stycket att anse som grovt döms för grov våldtäkt mot barn till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas om gärningsmannen har använt våld eller hot om brottslig gärning eller om fler än en förgräpat sig på barnet eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningsmannen med hänsyn till tillvägagångssättet eller barnets låga ålder eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Den nya lagtexten omfattar också bestämmelser kring samlag med avkomling, samlag med syskon, sexuell exploatering av barn (exempelvis medverkan i sexuell posering) och strängare straff för barnpornografibrott. Den s.k. sexköpslagen flyttas in i kap 6 brottsbalken.

Sedan 1985 har antalet polisanmälda sexualbrott mer än fördubblats. År 2004 anmäldes 10 419 brott. Av dessa gällde cirka en fjärdedel (2 631) våldtäkter.

En liten andel av de anmälda våldtäkterna leder till åtal. År 2004 uppgick denna andel till 13 procent, den så kallade personupplklaringsprocenten. Den totala upplklaringsprocenten för våldtäkter uppgick samma år till 40 procent, således förblev 60 procent av brotten ouppklarade. I den totala upplklaringen ingår förutom de personupplklarade brotten även de så kallat tekniskt upplklarade brotten, där man kommit till ett ”polisiärt klarläggande” men inte kunnat binda någon gärningsman till brottet. Till de tekniskt upplklarade brotten hör

bland annat fall då förundersökningen läggs ned på grund av att brott ej kan styrkas. Till de ouppklarade brotten räknas till exempel brott då det inte går att styrka att den misstänkta personen begått brottet och brott då spaningsuppdrag saknas.

Fängelse är den vanliga påföljden för våldtäkt. Till rättspsykiatrisk vård har mellan 6 och 10 procent per år dömts under 2000-talet (åren 2000-2003).

Våldtäktsmönster

Kapitel 2

Att bli våldtagen är att utsättas för våld, hot eller tvång och att bli kränkt och förödmjukad både på ett sexuellt och personligt plan. Den som råkar ut för detta hamnar oundvikligen i en känslomässig kris och kan för en tid förlora fästet i tillvaron. I likhet med andra krisdrabbade människor kan den våldtagna komma att tappa tron på meningen med sitt liv och fyllas av bitterhet och ångest över att inte själv längre kunna styra det. Får hon inte hjälp att dela och förstå sina känslor kan hennes självförtroende förbytas i självförkastelse och känslor av värdelöshet. I värsta fall leder det till ett självbesträffande beteende.

Det är viktigt att den som möter en våldtagen kvinna kan förstå vad hon utsatts för, lyssna och inte vara för snabb med att trösta. Stå ut med att höra vad kvinnan berättar. Då är förutsättningarna för offret att återfå jämvikten betydligt bättre än om hon bara har sig själv och tiden till hjälp. Hur kvinnan reagerar under och efter våldtäkten kan ha samband med vilken typ av våldtäkt hon utsatts för.

Överfallsvåldtäkt

Överfallsvåldtäkten är plötslig och kännetecknas av att mannen utan förvarning och ofta med hotelser kastar sig över kvinnan och våldtar henne. Han har inte gjort något försök att närma sig henne innan.

Han kan dyka upp ur ett buskage vid en joggingslinga, beordra kvinnan att ta av sig träningsdressen och ha sex med honom. Oftast har hon aldrig sett honom tidigare. Han kan dyka upp i ett hotellrum och rikta ett vapen mot henne samtidigt som han befäller henne att lägga sig på sängen. Han kan ta sig in i ett tält där kvinnan sover. Kanske tar han fram en kniv för att skrämma henne. Han kan vara en man som kvinnan fått lift med. Plötsligt kör han av vägen och säger åt henne att ta av sig jeansen. Med våld hindrar han henne att lämna bilen: ”Tro inte att du kan sticka. Du kommer inte härifrån!”

Det utmärkande för överfallsvåldtäkten är att den sker på platser och tider då få människor är i rörelse. I regel finns ingen som kan komma till kvinnans undsättning.

Svekvåldtäkt

En annan typ av våldtäkt är den där mannen först närmat sig kvinnan i avsikt att vinna hennes förtroende men sedan oväntat blir hotfull och/eller våldsamt. Eftersom några sexuella anspelningar inte förekommit från hans sida, är hon aningslös om hans avsikter. Framför allt har ingenting tytt på att han skulle använda våld eller

hot mot henne. Man kan säga att han lurar henne genom att svika hennes förtroende.

Den typen av våldtäkt kan en kvinna som varit på julfest på sitt jobb berätta om. Hon har gjort sällskap hem i taxin med en manlig arbetskamrat som hon trodde att hon kände: ”Vi skulle ju åt samma håll”. Han har följt med upp på en ”fika” och sedan med tvång haft sex med henne trots att hon sagt att hon inte ville. Han fick ner henne på sängen genom att låsa hennes armar. ”Jag trodde jag kände honom men det gjorde jag uppenbarligen inte”. I en sådan situation kan kvinnan efteråt tveka om hon ska anmäla honom eller inte: ”Vad kommer dom att säga på jobbet?” ”Han har fru och barn.”

Den typen av våldtäkt kan också begås av exempelvis en granne, som kvinnan aldrig märkt hade sexuella avsikter mot henne.

Det finns också unga kvinnor som blivit våldtagna av en kompis till pojkvännen – en kille vars heder eller solidaritet de aldrig haft anledning att betvivla.

Svekvåldtäkterna utmärks av att mannen berett sig tillträde till offret genom falska förevändningar och att kvinnan inte känt anledning att hysa mistro mot honom. Inte sällan är mannen en bekant till kvinnan.

Gärningsmannens beteende obegripligt för offret

Gärningsmannens beteende är oftast obegripligt för kvinnan oavsett han närmat sig henne i form av en plötslig attack som i överfallsvåldtäkten eller våldtagit henne efter att först ha vunnit hennes tillit. Med olika fysiska och verbala strategier lyckas han få makt och kontroll över henne. Det kan förstås också ske genom att han lägger någon drog i hennes glas på baren eller diskot. Detta tycks inte sällan leda till att kvinnan efter en viss tidpunkt på kvällen inte minns något. Hon vet när hon vaknar upp att hon haft sex men inte hur allt gick till. Fram till dess att hon fick drincken har hon inga minnesluckor, därefter är det svart.

Det finns också kvinnor, som berättat att mannen anförtrott henne sina personliga problem, väddjat till henne, sagt att ”det verkar som du förstår hur jag har det” varefter han förvandlats och blivit hotfull. Hans uppträdande efter våldtäkten kan vara förvirrande och få henne att tvivla på sitt eget förstånd. Han har börjat diska, tömma askkoppar, fråga om hon ”tyckte det var skönt” och så vidare. Som om ingenting hade hänt!

Följdverkningarna av våldtäkt för offren

Vad våldtäkten får för konsekvenser för kvinnan kan inte förutsägas med utgångspunkt i vilken typ av våldtäkt hon utsatts för.

Graden av kroppsliga skador eller men kan

spela roll för följdverkningarna men också hur länge våldtäkten varat. Det finns kvinnor som varit instängda med gärningsmannen i flera dygn. Om mannen gripits, om han åtalats, frikänts eller dömts kan också få betydelse för hennes läkningsprocess.

Drivkrafter bakom våldtäkt

Kapitel 3

För att förstå vad kvinnan utsatts för är det till hjälp att veta vad som kan få en man att våldta. Här fokuserar vi på individuella orsaker bakom våldtäkt. I forskningen om orsaker brukar ytterligare två perspektiv anges: det socialpsykologiska, som utgår från samspelet i relationen mellan mannen och kvinnan samt det strukturella eller, könsmaktsperspektivet, som bygger på teorin om mannens överordning och kvinnans underordning.

Från ett individualpsykologiskt perspektiv kan generellt sägas att en man som begår sexuella övergrepp har allvarliga, olösta problem oftast med rötter i det förflutna. Han är osäker i sin manlighet, har en bräcklig självkänsla och ett stort behov av att bli bekräftad. I regel har han svårt att klara avvisanden.

Hans försök att lösa sina problem är att omvandla känslor av vrede, hat, besvikelse, sorg kanske, till sex. Detta sker givetvis inte på ett medvetet plan hos honom. Han sexualiserar, kan man säga, vilket innebär att hans problem har kommit att ta sig ett sexuellt uttryck. Våldtäkt är ett brott i vilket aggressivitet och sexualitet samverkar. De

flesta män som begår våldtäkt saknar inte tillfälle till sex i sina liv när våldtäkten inträffar. Våldtäkt är ingen handling som framkallas av sexuell lust även om mannen förvisso är sexuellt upphetsad när han begår brottet. Tvärtom sker brottet i en känsla av vanmakt och kan bli en handling där mannen lever ut känslor av hat, hämnd och aggressivitet. Detta är känslor han oftast burit på en tid och som utlösts av någon motgång eller besvikelse i hans liv. Han har känt sig pressad. Eftersom han inte kan hantera sina problem, får de utlopp i den fientliga handling som våldtäkten är och som i de flesta fall drabbar en person som inte har med orsaken till hans svårigheter att göra utan blir ett substitut. Det kan vara en helt okänd kvinna för mannen eller en kvinna som påminner om något/någon i hans liv. Det kan naturligtvis också vara hans partner som han förlägger eller förskjuter sina känslor av vrede och hämnd till för oförrätter han lidit tidigare i livet. Offret får ta emot de känslor han inte förmår härberga själv. Genom att tvinga henne att underkasta sig och lyda, berövar han henne hennes integritet. Detta kan ge honom lättnad en kort stund. En lättnad som inte har med sexuell tillfredsställelse att göra utan snarare med att han fått ur sig den ilska han byggt upp under lång tid och som kanske fått honom att gå med våldtäktstankar. Sexualiteten blir hans vapen.

En annan drivkraft bakom våldtäktsbrottet är ett behov att dominera och kontrollera en annan människa. Våldtäkten blir en kompensationshandling som ersätter mannens egen känsla av

otillräcklighet. Tvånget blir för den typen av man viktigare än våldet. Han vill inte skada kvinnan kroppsligt. Han använder inte mer våld än ”nöden kräver”. Enkelt skulle man kunna säga att han inte vill ha sex, han vill ta sex. I våldtäkten återuppräta han för ett kort tag sin bräckliga självkänsla.

Det förekommer också våldtäkter med grymma, sadistiska inslag. I dessa gärningar förefaller gärningsmannen njuta av att göra offret illa. Sådana våldtäkter kan i värsta fall leda till att offret dör, i varje fall får hon betydliga, kanske bestående skador.

Slutligen bör alkoholens roll för genomförandet av ett sexuellt övergrepp nämnas. Många män som erkänt och dömts för våldtäkt lägger ansvaret för övergreppet på spriten: ”Jag var så full så jag visste inte vad jag gjorde.” De vänder med andra ord på situationen: ”Hade inte spriten varit, hade ingenting hänt” i stället för att fundera över den sinnesstämning som spriten förhoppningsvis skulle skingra. Våldtäktsforskare i allmänhet menar att spriten kan hjälpa till att utlösa en våldtäkt. Men den är inte tillräcklig som enda orsaksfaktor. Eftersom det är känt att alkohol kan medverka till att komma över blyghet och hämningar, kan det likaväl tänkas att spriten stöttar mannen i att utföra en våldtäkt han planerat.

Gruppvåldtäkt

Som gruppvåldtäkt räknas våldtäkt av två eller flera gärningsmän. Eftersom gruppvåldtäkt inte har egen brottskod eller brottsrubricering, är det

svårt att uppskatta antalet. I en specialstudie av Brottsförebyggande rådet, BRÅ (Ahlberg, 2000) beräknas antalet till mellan 30 och 60 fall per år under 1990-talet. Flertalet anmälningar ledde inte till åtal därför att brott inte kunde styrkas.

Vanligast är gruppvåldtäkter med två gärningsmän. I BRÅ-undersökningen uppskattades antalet med tre eller fler till 22 procent, i resten (78 procent) var det två misstänkta. Gruppvåldtäkter karaktäriseras heller inte som ett typiskt ungdomsbrott. Våldtäkter med tre eller fler gärningsmän är dock mer ungdomsrelaterade än dem med två. I de förra var 40 procent ungdomar mellan 15 och 20 år. Om män som begår eller misstänks för gruppvåldtäkt vet man också att en stor andel (cirka 65 procent) är kriminellt belastade. En alldeles nypublicerad kartläggning från BRÅ (Nilsson m.fl. 2005) visar dock att antalet gruppvåldtäkter är fler om man utgår från vad offren uppgett i anmälan.

Dynamiken bakom gruppvåldtäkter förefaller se ut på ett annat sätt än när det är fråga om en gärningsman och ett offer. En våldtäkt, som utförs av ett ungdomsgäng, har, även om den kan vara planerad ihop, i regel en upphovsman eller idégivare. Det är den personen som de andra tar order från.

Flera unga kvinnor har berättat att de andra männen höll sig passiva tills det blev ”deras tur”. Ibland fick de hjälpa till att hålla fast henne. I gruppvåldtäkter tar ingen personligt ansvar. Detta speglar gruppens inbördes beroende- och samhörighetsförhållanden. Kanske medverkar många i

gruppvåldtäkter för att behålla sin plats i gänget, i gruppen. De handlar som de tror att de andra i gruppen förväntar sig. Man kan också ställa sig frågan om ledaren använder offret som ett medel att styra och kontrollera sina kamrater.

Kring offrets utsatthet, traumatisering och stigmatisering i en gruppvåldtäkt vet man betydligt mer än om drivkrafterna hos gärningsmännen.

Drivkrafterna bakom våldtäkt under krig kan knappast heller förklaras med individuella egenskaper hos gärningsmännen. I den typen av våldtäkter brukar man säga att hatet och hämnden är riktade mot fienden. ”Genom övergreppen trasar man sönder familjestrukturerna inom de enskilda människorna. De våldtagna kvinnorna känner sig berövade både sin sexualitet och sitt människovärde och deras män skäms över sin maktlöshet och oförmåga att skydda sin familj”. (Igra, 2001).

Andra förklaringar till våldtäkt

Det finns andra än psykologiska förklaringar till våldtäkt. Våldtäkter begås också av män som lider av hjärnskador eller sviter av mentalsjukdomar – av män som saknar impuls kontroll på grund av exempelvis organiska skador.

Det finns vidare biologiskt orienterade teorier om orsaker till sexuella övergrepp där den mest effektiva behandlingsmetoden anses vara antihormonell behandling. Denna metod anses dämpa den sexuella lusten och därigenom göra gärningsmannen mindre farlig.

Behandling av personer som begår våldtäkt

Om gärningsmannens försök att lösa sina otillräcklighetsproblem är att begå sexuella övergrepp, förefaller det självklart att han måste få hjälp att undersöka vad han kan göra i stället för att begå sådana brott. Övergreppet är ju ingen lösning, det är hans försök till lösning av problem som han inte kan sätta ord på och som i många fall daterar sig långt tillbaka i tiden. Om våldtäkt var en lösning, skulle han aldrig behöva upprepa övergreppet. I hans eget och framtida offers intresse ligger därför att samhället är rustat att erbjuda män som begått sexuella övergrepp en behandling där de lär sig att identifiera sina svårigheter och ta ansvar för sina handlingar. Numera får de flesta sexualbrottslingar, som själva vill, behandling på fängelserna men ute i samhället – i den offentliga öppenvården – är resurserna fortfarande klart otillräckliga. Generellt gäller också, både inom anstaltsvård och öppenvård, att man måste lägga ner möda på att motivera mannen till behandling. För att kunna ändra sig måste han få en känsla av att hans liv skulle kunna bli bättre. För hans motivering kan terapeuten därför ha stor betydelse liksom atmosfären och miljön på anstalten eller vårdavdelningen.

Särdeles viktigt är vidare att fånga upp de män som söker hjälp därför att de är rädda för att begå ett övergrepp. Det är män som fruktar sina våldtäktstankar och som i ökad utsträckning förefaller våga berätta om vad de bär inom sig.

De vill förstå och få förklaringar till sina konstiga tankar och fantasier.

Givetvis finns ibland skäl att komplettera en psykologisk behandling med farmakologiska insatser.

Hur kvinnor gör motstånd och försvarar sig

Kapitel 4

Kvinnor som utsätts för hot om våldtäkt beter sig som andra människor i fara. De försöker komma undan och försvara sig. Hur det går till, beror oftast på situationen, till exempel på var kvinnan befinner sig och på hur lång tid som förflyter mellan hotet och övergreppet. Men även på vem hon är. Är hon en person som kan tänkas försvara sig med att slåss? Har hon kroppskrafter? Och förfogar hon över dem just då?

Nästan alla kvinnor berättar om den rädsla de känt, ibland för sitt liv. Rädslan har inget enkelt samband med om gärningsmannen hotat att döda henne eller märka henne. Han kan ha verkat avskärmad, onåbar. En del kvinnor har beskrivit honom ”som i trance”. Från att ha varit öppen och trevlig i ett inledande skede har han förvandlats till en skräckinjagande person.

De flesta kvinnor tycks göra en förståndsmässig bedömning av sina möjligheter att komma undan: ”Får jag upp bildörren? Kan jag hoppa?” ”Kommer jag ur tältet?” Många använder en teknik som går ut på att inte trappa upp våldet: ”Jag tänkte att nu är det bäst att jag håller mig alldeles lugn. Går jag inte med på sex, kanske han tar stryppgrepp på

mig. Jag har ingen chans.” Det finns män som hotat med ”torpeder” och/eller att de ”vet var kvinnan bor” eller att ”ingen kommer att höra om du skriker”, vilket allt kan vara goda skäl för kvinnan att bara följa hans order.

Vanligen prövar kvinnan både fysiska och verbala strategier för att komma undan mannen. Först det ena och sedan det andra. Att försöka prata sig ur situationen är en form av verbalt motstånd: ”Jag försökte avleda honom genom att föreslå att jag skulle göra kaffe.” Det var ett sätt att vinna tid.

”Jag sa att jag behövde gå på toaletten”. Hon kan försöka få honom på andra tankar: ”Du ska veta att jag har hiv.” ”Du som är så snygg kan väl få vilken tjej du vill.”

Att muta mannen är en annan strategi: ”Ta alla mina pengar i plånboken och låt mig vara.” Eller skrämma honom: ”Min pojkvän kan komma när som helst”, ”jag väntar att min granne ringer på”. Eller tala honom tillrätta: ”Jag pratade med honom som med ett litet barn.”

Kvinnor gör också fysiskt motstånd, alltifrån att springa från platsen till att slingra sig ur mannens grepp, slå, sparka eller klösa honom. I vilken utsträckning fysiskt självförsvar förekommer beror på situationen, det vill säga på om hon är ensam med honom, hur hotfull han är men också på om hon kan eller vågar försvara sig fysiskt. Är hon rullstolsburen eller synskadad kan det vara omöjligt. Ålder och handikapp utesluter oftast sådana försvarsåtgärder.

En del kvinnor reagerar med passivitet. De kan varken skrika, springa, slåss eller avleda mannen

verbalt därför att rädslan förlamar dem. Åsynen av ett vapen, till exempel en kniv, kan ha avskräckt dem. Eller så kände kvinnan att mannen var onåbar för kontakt: ”Jag såg på hans ögon att han bestämt sig. Jag kunde inte komma undan.” Om kvinnan varit drogad eller druckit mycket alkohol kan hon också vara ur stånd att värja sig.

När kvinnan inser att hon inte kan avvärja övergreppet – vare sig hon provat att göra motstånd eller reagerat passivt – avskärmar hon sig ofta känslomässigt från vad som sker med henne. Hon tänker på något annat: ”Jag tänkte på min semester”, ”jag tittade på ett träd genom fönstret”, ”jag tänkte på mina barn”.

Det finns kvinnor som fram till ett visst skede minns vad som hände, sedan är händelseförloppet borta. Kvinnan kommer varken ihåg vad hon eller gärningsmannen gjorde. Det kan bero på att hon varit drogad men också vara ett omedvetet sätt att utvärda eller värja sig mot det oundvikliga. Ibland kan tankar på döden ha paralyserat henne och gjort henne till ett maktlöst offer för mannen.

Hur ofta kvinnors försök att avvärja våldtäkten lyckas, vet man inte. I en intervjuundersökning med 60 män som dömts för våldtäkt (Hedlund, Lundmark, 1983) ställdes frågan: ”Hade kvinnan kunnat stoppa dig?” Männens svar visade tydligt att det inte finns något standardbeteende. En del män menade att kvinnan skulle ha varit mjuk och rar! ”Hon skulle ha visat att hon brydde sig om mig. Då hade jag inte gjort det.” Andra hade behövt möta ett tydligt motstånd: ”Hon kunde ha skrikit”, ”hon kunde ha tjatat” (underförstått

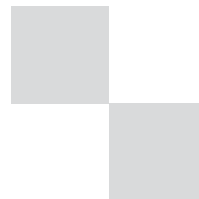
så att han förstått att hon inte ville). Några män menade att ingen strategi i världen hade kunnat stoppa dem just då. Att kvinnan gjort vad mannen beordrat henne för att hon var rädd för honom, var det få män som tänkt på.

Generellt kan man säga att våldtäktsforskning visar att det inte finns några speciella försvarsmetoder som säkert fungerar. I en del fall är chansen att våldet inte trappas upp störst om kvinnan på något sätt lyckas övertala mannen att inte fullborda övergreppet. I andra fall har det visat sig att en kombination av fysiskt motstånd, skrik på hjälp och att tala lugnt till angriparen gett resultat. Det finns dock en undersökning, där forskaren drar slutsatsen att kvinnors motstånd och motattacker, såväl fysiska som verbala, är mer eller mindre nödvändiga för att undgå våldtäkt (Ullman, 1990 i Eliasson, M 1997). Men den säger inget om att hon slipper kroppsliga skador även om de primärt kanske inte är sexuella. Och undersökningen gäller så kallade främlingsvåldtäkter, det vill säga där mannen och offret inte känner varandra.

Att gissa sig till vad en man som är i färd med att begå våldtäkt hade behövt för att avstå från övergreppet, ligger utom rimlighetens gräns, anser vi, med utgångspunkt i de erfarenheter och den kunskap som finns om dessa gärningar.

Andra faktorer än kvinnans sätt att försvara sig förefaller spela större roll för om våldtäkten genomförs, till exempel om telefonen ringer, det knackar på dörren eller om någon kommer. Mannen blir helt enkelt avbruten.

Det är också viktigt att minnas att den omskakande situationen inte är över för offret för att våldtäkten fullbordats. Hon måste bli fri från mannen, ta sig från platsen och söka skydd.

Våldtäktskrisens kännetecken

Kapitel 5

Rädsla är den känsla som mest behärskar kvinnan under och genast efter våldtäkten. Rädslan och chocken kan göra att hon betar sig förvirrat och är ur stånd att ta hand om sig själv. Men det finns också kvinnor som i detta första skede av krisen uppträder lugnt och behärskat fast det är kaos inom dem. Deras tidsbegrepp kan till exempel vara oklara.

Av polisen är det därför skydd hon behöver och av sjukhuspersonalen omvårdnad. Vila, värme och vänlighet är tre nyckelbegrepp på en akutmottagning, som tar emot många våldtäktsoffer. Om den kvinnan möter först är en man eller kvinna tycks spela mindre roll än hur hon blir bemött. Möts hon med lugn, inlevelse och förståelse kan självläkningsprocessen i bästa fall börja.

Hur länge rädslan sitter i kan ha samband med vilken typ av våldtäkt hon utsatts för och med om mannen gripits. Hon kan vara rädd att möta honom och kanske också för repressalier om han släppts eller frikänts. Rädsla för hämndaktioner kan vara ett skäl att inte polisanmäla. Särskilt tycks detta gälla unga kvinnor som utsatts för våldtäkt av fler än en man och kvinnor som levt i långvariga misshandelsförhållanden där gärningsmannen är hennes partner.

Övergreppet kan väcka minnen av tidigare trauman eller situationer då kvinnan varit rädd, känt sig övergiven och oskyddad. Sådana minnen förstärker reaktionen på våldtäkten.

Kvinnan kan också frukta fysiska efterräkningar: att ha blivit skadad i underlivet, blivit smittad, eller gravid.

Hon kan vara rädd att vara ensam och att sova ensam. Många vill byta bostad eller i varje fall telefonnummer. Att flytta, om övergreppet skett i det egna hemmet, kan upplevas som en möjlighet att befria sig från gärningsmannen.

Under den första tiden efter övergreppet kan kvinnan vilja undvika att stå i en rulltrappa. Hon tycker det är obehagligt att ha människor bakom sig. Hon går helst inte ut ensam, har lätt att höra steg bakom sig och att känna sig förföljd. En del kvinnor upplever att det ”syns” på dem vad de varit med om.

Andra utvecklar en mer obestämd ångest som kommer ur känslan av att ha förlorat kontrollen över tillvaron. De kan säga att de är rädda för att bli ”tokiga”, att de ”tappat bort sig själva”.

Har kvinnan upplevt en stark rädsla för att gärningsmannen skulle döda henne i samband med övergreppet eller känner hon att han skulle vara kapabel till detta som en hämnd för att hon anmält eller lämnat honom, bidrar detta till att förstärka ångesten.

Kroppsliga symtom är heller inte ovanliga: problem med att äta, sömnstörningar, mardrömmar. Retlighet och misstänksamhet – i synnerhet mot dem som står offret närmast – är en inte alldeles

ovanlig reaktion. Att det blir de närmaste som får ta emot känslorna beror nog främst på att det är mest riskfritt att rikta aggressiviteten mot dem man känner sig trygg med. Detta är ingen uträkning, det sker intuitivt. Att bli våldtagen måste väcka aggressivitet hos offret, hur förklädd eller dold den än kan te sig.

Reaktioner på längre sikt

En del kvinnor får sexuella svårigheter, vilket kan bero på att deras grundkänsla av tillit skadats av övergreppet. De litar varken på sig själva eller andra längre. Revirgränserna har kränkts, tron på den egna förmågan att säga nej har förlorats och känslan av integritet åtminstone för en tid förstörts.

Andra kvinnor blir deprimerade, vilket kan vara uttryck för en instängd vrede – en vrede som inte fått utlopp och som kan gälla mer än gärningsmannen. Irritation och retlighet är, som nämnts ovan, andra uttryck som inte behöver bli bestående men ändå kan bli varaktiga.

Till långsiktiga reaktioner hör också att plågas av mardrömmar och ”flash backs”, det vill säga att återuppleva övergreppet eller delar av det gång på gång, att utveckla plågsamma minnesbilder och tankar som är relaterade till händelsen. En del kvinnor berättar att de plötsligt och oväntat kan se gärningsmannens ansikte framför sig. Tillståndet kallas posttraumatiskt stressyndrom och är en diagnos (PTSD enl. DSM IV, 1991). Det leder ofta till att den drabbade undviker platser

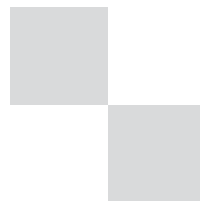
och personer som framkallar minnen av traumat och kan innebära en begränsning i förmågan att hysa förväntningar på framtiden. Personen kan bli likgiltig både för sig själv och andra.

Det finns även offer som outhärligt frågar sig varför det hände, ”varför just jag?” eller som undrar eller ser våldtäkten som ett straff för något de gjort eller tänkt. Dessa kvinnor lägger ansvaret på sig själva: ”Om jag inte gjort slut med min kille, hade jag inte varit ute den kvällen.” ”Jag skulle inte ha gått hem ensam, när sista nattbussen gått.”

Ett annat sätt att reagera på vad våldtäkten väcker, är att avfärda den med förklaringar som att gärningsmannen var ”sjuk”, ”knäpp”, ”måste ha haft en svår barndom” och liknande skäl. Så har några kvinnor gjort som vi mött. Förklaringarna bottenar inte i någon förståelse för gärningsmannens motiv eller önskan om förståelse för dem. De är ett sätt att förminska det egna lidandet med hjälp av rationalisering, ett skydd med andra ord.

Våldtäkten kan stundom upplevas som ödesbestämd: ”Fönstret stod ju öppet”, ”jag kunde ha gått en annan väg”. Det är som om kvinnan behövde se en mening i det som skedde. En sådan reaktion kan också förstås som ett sätt att skydda och försvara sig mot det hemska, att omintetgöra traumat. Det hade inte behövt hända!

Ibland kan reaktionerna på våldtäkt liknas vid känslor av förlust. De är som sorgereaktioner.

Sexuellt våld väcker starka känslor

Kapitel 6

Att lyssna till beskrivningar av sexuellt våld väcker oundvikligen starka känslor. För den som möter ett offer för våldtäkt kan det bli särskilt oroande och leda till att hon/han indirekt känner sig utsatt för ett övergrepp själv och, utan att förstå det, skyddar sig mot offrets känslor och berättelse. Minspel, ordval, typ av frågor och rådgivarens allmänna förhållningssätt röjer ofta hennes/hans känslor. För den våldtagna kvinnan som är vaksam och sårbar kan ett avståndstagande uppfattas som bristande förståelse och leda till att hon avbryter kontakten med vården. Några exempel på hur reaktioner hos rådgivaren kan leda till negativa konsekvenser för offret ges nedan.

Om rådgivaren uppehåller sig vid eller fokuserar kring den våldtagna kvinnans beteende, det vill säga till vad hon inte gjorde, kan det leda till att kvinnan känner sig skuldbelagd. För rådgivaren tjänar det syftet att hålla tanken ”det kunde ha varit jag” borta: ”Varför låste hon inte hotelldörren?” ”Varför skrek hon inte?” ”Varför larmade hon inte grannarna?” Genom frågor av det slaget tror sig rådgivaren få stöd för att hon/han i samma belägenhet aldrig skulle ha handlat

som den våldtagna. Det blir offrets ”fel” att hon blev våldtagen, därför att hon handlade oklokt. Eftersom många våldtagna kvinnor ändå tenderar att lägga en del av ansvaret för våldtäkten på sig själva, nämligen ifrågasätta sitt eget beteende, kommer rådgivaren därmed att liera sig med offrets självkritiska sida och använda henne för sina egna syften. Därmed hindras den våldtagna kvinnan från att bearbeta och förstå både hur hon kände och hur hon betedde sig för att komma undan.

Ett annat sätt att distansera sig från en otäck våldtäktsskildring är att ifrågasätta vad kvinnan berättar: ”Minns du inte fel?” ”Kan du inte ha missförstått honom?” Eller att uppehålla sig vid andra skeenden i våldtäkten, som inte direkt har med våldet eller tvånget att göra: ”Får man plats så där många i baksätet på den där lilla bilen?” Kvinnan kan känna sig utsatt för ett nytt övergrepp om hon märker att man försöker manipulera eller korrigera hennes uppfattning om hur övergreppet gick till. Det kan försvåra för henne att nå den ilska hon bär inombords mot gärningsmannen. Hon kan inte bara bli förvirrad och ångestfylld utan också avog och fientlig av att inte bli trodd eller tagen på allvar.

Rådgivaren kan också inför sig själv leta efter en förklaring till att kvinnan blev våldtagen: ”Hon var ju full så hon gjorde väl inte precis något motstånd.” ”Tar man upp en karl man inte känner i sin lägenhet så...”. Förklaringarna tjänar rådgivarens självbevarandesyften; ”Det skulle aldrig hända mig för jag skulle aldrig bjuda hem en man som jag inte

kände. Jag dricker inte så jag får black-out”, ”min dotter liftar inte med okända”, ”min fru tar alltid taxi om hon är ute sent.”

För att skona sig själv kan rådgivaren undvika att ställa vissa frågor eller avstå från att beröra speciella skeenden i våldtäkten. Kanske handlar det om sexuella aspekter. Det är inte omöjligt att kvinnan känner sig lättad av att inte behöva berätta om allt men det kan likaväl väcka funderingar hos henne om det hon varit med om är så skamfyllt att rådgivaren inte vågar fråga om det. Ett ömsesidigt undvikande och obehag hindrar bearbetningen och blir ett skydd för båda parter.

Det händer att rådgivaren känner äckel och avsky för det kvinnan berättar och inte kan låta bli att visa det. Kanske överskuggar äckelkänslorna förmågan att visa medkänsla och inlevelse med offret. I så fall kommer de att skrämna den våldtagna.

Ett raseri mot gärningsmannen kan också väckas inom rådgivaren. Hon känner som om hon själv skulle vilja hämnas på honom. Hon blir rädd för sina egna starka känslor och försöker försvara sig mot dem. Det kan yttra sig i att hon blir tyst, drar sig tillbaka eller i att hon blir överdrivet omhändertagande, tröstande och beskyddande. I båda fallen hindras den våldtagna – på grund av rådgivarens attityd – att få uttrycka vad hon känner. Det finns helt enkelt inte plats för henne. Rådgivarens känslor stoppar henne.

Brist på inlevelse liksom för mycket inlevelse (överidentifikation) kan försvåra för den våldtagna kvinnan att läka sina sår och lämna traumat

bakom sig.

Känner man sig rädd och skrämmd av kvinnans berättelse är det, enligt vår erfarenhet, bättre att tillstå dessa känslor och dela dem med henne än att försöka trycka undan dem. Hon är ändå observant på dem.

Sammanfattningsvis kan konstateras att arbetet med våldtagna kvinnor medvetandegör sexuella och aggressiva impulser hos alla som möter offer. Detta kan framkalla en inre obalans som man vill värna sig mot. Men det får inte lägga hinder i vägen för återhämtningsprocessen hos offret. Hon är särdeles sårbar därför att våldtäktstraumat också rubbat hennes eget förhållande till sin sexualitet. Vi måste vara beredda att ta hand om och ansvara för våra känslor. Att tala med arbetskamrater om vad man känner kan underlätta, såvida man inte har möjlighet till handledning. Känslor är inget att skämmas för.

Krisrådgivning och kristerapi

Kapitel 7

Detta kapitel kommer till största delen att ägnas teman som är betydelsefulla att arbeta med i en tidsbegränsad kontakt med en våldtagen kvinna. Modellen är inte tänkt att enbart passa för kvinnor som söker hjälp omedelbart efter övergreppet. Vissa avsnitt kan vara aktuella även i mötet med kvinnor som söker rådgivning i ett senare skede av våldtäktskrisen.

En aktiv hållning

En del kvinnor som kommer till akutkliniken i anslutning till ett övergrepp är så chockade och medtagna att de främst behöver vila och vård.

De orkar knappt berätta vad de utsatts för. Ibland finns skäl att låta dem stanna på sjukhuset över natten och spara rådgivning och krisbearbetning till senare.

När det blir aktuellt med kristerapi är en aktiv hållning hos rådgivaren, utifrån vår erfarenhet, till störst hjälp för kvinnan. Ett aktivt förhållningssätt innebär att man förmedlar trygghet utan att trösta bort eller bli för beskyddande. En arm runt axlarna eller en hand att hålla i kan vara befogat, liksom att tillåta henne att gråta och visa känslor. Det

behöver inte medverka till att hon avleds från det hon måste ta sig igenom. Det är viktigt att visa att man vågar fråga vad kvinnan varit med om. Det är inte ovanligt att personer i offrets omgivning i all välmening försöker få henne att "inte tänka" på våldtäkten. De prövar att distrahera och förströ henne. Detta kan leda till att kvinnan gör som omgivningen föreslår. Hon har inget annat val än att glömma och stoppa undan övergreppet. Och hennes närmaste slipper komma i kontakt med de känslor som våldtäkten aktualiserar hos dem. Ett skäl till rådgivning hos en utomstående yrkeskun- nig person är just att kvinnan ska få möjlighet att ventilera alla tankar och känslor som övergrip- pet fört med sig, utan att uppleva att hon pressar närstående. Närstående som hon är beroende av. Får kvinnan inte möjlighet att arbeta sig igenom traumat, finns risk att det dyker upp senare i form av ett posttraumatiskt stressyndrom (se sid 20).

Ge tillbaka självbestämmanderätten

För offret har det stor betydelse att få tillbaka känslan av att hon har kontroll över sitt liv och själv bestämmer vad hon vill. Det är främst hennes självbestämmanderätt som kränkts i övergreppet. Kommer hon till sjukhus, bör hon få veta vad undersökningen och proverna syftar till och varför vissa frågor ställs.

Läkaren måste motivera vad han eller hon gör och när kvinnan kan vänta besked. Detsamma gäller polisen. Ibland är den våldtagna inte i stånd

att ta emot all information och bör då få veta när och vart hon kan ringa och ställa frågor.

Att visa att man uppfattat att hon blivit våld- tagen är ett sätt att legalisera hennes upplevelse och kan bli en bra öppning för fortsatt samarbete. Nästa steg kan vara att fråga vad hon allra mest behöver få hjälp med. Vad är hennes största bekymmer just nu? Avsikten är att få henne att fundera framåt och ägna sig åt sina egna reak- tioner, inte åt att tänka kring hur hon eventuellt hade kunnat undvika övergreppet. Att se till sina behov och att identifiera sin oro hjälper offret att närma sig våldtäktsupplevelsen på nytt och nå de känslor den väckt. Hon måste få tillbaka känslan av att kunna lita på sitt eget omdöme och att det är hon själv som bäst vet vad hon behöver. Kan hon inte sätta ord på sina behov, får man gissa och fråga på nytt.

En psykosocial bedömning

Till krisomhändertagandet hör inte bara att ägna sig åt offrets inre upplevelser utan lika mycket att bedöma hennes tillstånd, resurser och förmåga att använda sitt sociala kontaktnät – i den mån hon har något. Hur bor hon? Har hon familj, pojkvän, sambo, vänner som kan stödja henne? Har hon barn? Kan hon berätta eller har hon berättat för dem? Hur har de reagerat? Är det någon särskild hon skulle vilja anförtra sig åt? Eller tvärtom, är det någon hon inte vill ska veta? Hur ser hennes planer ut för de närmaste dagarna? Behöver hon bli sjukskriven? Kan hon gå till arbetet?

Frågor av detta slag är viktiga att ställa också för att mobilisera kvinnan att vidta åtgärder kring sig själv. Ibland behöver hon få hjälp att fatta vissa beslut, till exempel om hon ser en tids sjukskrivning som en lättnad. Information kan också vara viktigt att ge henne: om polisanmälan, läkarundersökningar, den juridiska processen, rätten till målsägandebiträde, möjligheten att få tolkhjälp, skadestånd etc., beroende på vem rådgivaren är och i vilket skede hon möter den våldtagna.

Genomarbetning av händelseförloppet

Krisarbetet handlar mycket om att tillsammans med kvinnan rekapitulera våldtäktshändelsen. Det är ett återberättande som har en annan funktion än hos polisen. Hos polisen gäller det att försöka minnas i detalj och i tidsföljd vad som hände för att ge polisen underlag för ett gripande, för rapportering till åklagaren och så vidare. I krisbearbetningen syftar återberättandet till att kvinnan ska få förståelse för hur hon betedde sig och för sina reaktioner. Det är ett sätt för henne att återfå kontrollen: Hur träffade hon mannen? Vad hände, vad sades mellan dem? Hur gick övergreppet till? Vad gjorde han? Vad tänkte hon före, under och efter övergreppet? Även de sexuella detaljerna kan vara viktiga att rekapitulera för att kvinnan ska nå sina känslor, hur förnedrande det än kan vara för henne att tänka på dem igen. Och vad hände efteråt?

Om kvinnan utvecklat minnesförluster som

ett skydd mot vissa hotfulla, svåra passager i våldtäktsförloppet kan genomarbetningen hjälpa till att fylla ut dessa. Hon kan se och förstå vad det är hon inte orkar minnas, vad minnesluckorna skyddar henne mot och att hennes beteende var en överlevnadsstrategi.

Det kan stärka kvinnan att få veta att rådgivaren träffat flera kvinnor som reagerat precis som hon, att hennes reaktioner är både normala och rimliga. Det kan också finnas goda skäl att berätta för henne vad ett chocktillstånd är och hur man instinktivt försvarar sig mot svåra, oväntade händelser. Hon ”håller inte på att bli tokig” bara för att hon gång på gång repeterar för sig själv vad som hände och varför hon inte kämpade emot mer.

Ett pedagogiskt förhållningssätt kan med andra ord ha en lugnande inverkan på kvinnan.

När genomarbetningen av händelseförloppet ska ske, får avgöras från person till person. Har kvinnan just varit hos polisen och fått redogöra för våldtäktsförloppet i detalj, kan det vara skäl för rådgivaren att avvakta en tid.

En bild av gärningsmannen

Att offret får en bild av den eller dem som förgrep sig på henne har betydelse: Kände hon honom sedan tidigare? Hur träffade hon honom? Hur uppfattade hon honom? Hur var han före övergreppet? Var hon rädd för honom? Vad tror hon var hans uppsåt? Hur betedde han sig under och efter våldtäkten? Tror hon att han planerat att våldta henne? Är hon rädd att han eller hans

kompisar ska hämnas på henne?

Om det gått om en tid efter våldtäkten, kan det vara skäl att fråga kvinnan om hon träffat gärningsmannen på nytt. Och ifall hon gjort det: vad kände hon då?

Att göra sig en bild av gärningsmannen blir ofta både smärtsamt och svårt för offret. Men det kan hjälpa henne att se inte bara varför hon reagerade som hon gjorde utan också att få kontakt med den vrede och ilska som hon i de flesta fall känner men inte alltid kan uttrycka. Och hon kan få hjälp att förstå att våldtäkten är något som försiggått i huvudet på gärningsmannen och inte har med henne att göra.

Alkohol och drogers betydelse

De flesta våldtäktsoffer berättar av sig själva om de druckit alkohol i anslutning till övergreppet. Och i så fall hur mycket. Om kvinnan försatt sig själv i berusat tillstånd, lägger hon ofta ansvaret för våldtäkten på sig själv. ”Hade jag inte... skulle jag inte...” Att gärningsmannen utnyttjade hennes påverkade tillstånd, tänker många kvinnor i förstone inte på.

En del är övertygade om att gärningsmannen ”lagt något i glaset”. De kan se honom framför sig komma med ett ölglas från baren, ett glas han bjudit på och minnas positiva känslor för honom. Sedan kan de beskriva en ”black-out” för nästan resten av hela kvällen eller natten.

Att reda ut alkohol och drogers roll för det

som hände är viktigt i krisarbetet (se även under rubriken Läkareundersökningen, sid 32).

Vad är värst, svårast?

Genom att fråga kvinnan vad som är eller var värst eller svårast måste hon tänka efter och försöka sätta ord på det som gjort henne mest illa. Var det rädslan, maktlösheten, kränkningen, vreden eller skammen? Tycker hon i efterhand att hon hade kunnat handla annorlunda? Frågan syftar till att hjälpa henne få perspektiv på hur hon betedde sig mot bakgrund av vad hon varit utsatt för. Det motverkar tendenser till verklighetsförvanskning och kan förhoppningsvis stödja henne i känslan av att ha grepp om tillvaron. Hon gjorde en bedömning både av situationen och gärningsmannens farlighet och handlade i enlighet med den. Hon var passiv därför att hon var paralyserad av skräck eller för att hon kanske inte riktigt fattade vad mannen gjorde med henne. Att det var ett övergrepp hon utsattes för.

Våldtäktstraumats privata innebörd

Det är inte bara typen av våldtäkt som bestämmer följdverkningarna för offret utan också vilka trauman och konflikter i hennes tidigare liv, som våldtäkten aktualiserar.

I vilken period av livet våldtäkten inträffar kan också få betydelse för hur hon kan ta sig igenom den. Kvinnan kan vara mer eller mindre sårbar,

när hon blir våldtagen. En kvinna utsattes för ett sexuellt övergrepp under en semesterresa, som hon företog på egen hand. Eftersom hon nyligen gått igenom en svår och upprivande skilsmässa, bidrog övergreppet till att förstärka inte bara hennes bristande tilltro till män utan också till människor i stort. Hennes oro kom också att gälla hennes egen förmåga att bedöma män.

Kvinnans allmänna förutsättningar att klara motgångar och svårigheter spelar roll för återhämtningen. Våldtäkten får en privat innebörd för den drabbade.

En del kvinnor kan i efterhand berätta, eller i rådgivningssituationen bli medvetna om, att de ”utsatt sig”, inte varit rädda om sig själva, inte aktat sig. Det är kvinnor som saknar, eller i varje fall under den perioden av sitt liv, saknat en sund självbevaringsdrift. Detta kan ha att göra med att de just då varit upptagna av konflikter och svårigheter och därför inte, som under mer normala förhållanden, gett akt på farliga eller riskfyllda situationer. Det finns också unga kvinnor som i sin osäkerhet och bristande erfarenhet har en tuff attityd. Den döljer deras inre osäkerhet. Det är flickor som vill klara sig själva. För en sådan flicka är det särdeles viktigt att möta en person som förstår hennes grundproblematik och har en både bestämd och förtroendeingivande hållning. Rådgivaren – eller i ett senare skede kanske terapeuten – har en viktig uppgift att fylla, nämligen att lära flickan inse vikten av att inte utsätta sig, och att våga be om hjälp ibland.

För bearbetningen kan det vara till stöd för den

våldtagna att försöka komma ihåg om hon tidigare reagerat på samma sätt som nu. Får hon en panikartad ångest, blir hon håglös och deprimerad kan tillståndet ibland förstås mot bakgrund av hur hon svarat på chockartade trauman vid andra tillfällen i sitt liv. Hon kan få hjälp att koppla sina reaktioner på våldtäkten till hur hon tidigare påverkats av hot, övergrepp, övergivenhet eller separationer. Hennes gamla reaktionsmönster kan användas för att belysa de aktuella.

I en kristerapi bör dock som regel problemområdet avgränsas till våldtäkten och dess följdverkningar. Dras andra konflikter och problem in i bearbetningen finns risk för att de utlöser ännu mer kaos och förvirring hos kvinnan. Väcker våldtäkten till liv gamla olösta problem – vilket inte är ovanligt – är det bättre för kvinnan att arbeta med dessa i en individualterapi, när den akuta krisen lagt sig. Det är något man kan tala med henne om, innan krisrådgivningen avslutas.

Avslutningen

Det går inte att på förhand bestämma antalet krissamtal. Kvinnans tillstånd och hur hon svarar på kontakten har betydelse. Det naturliga är att man erbjuder henne att komma tillbaka några gånger och gör upp tid för åtminstone ytterligare ett eller två samtal, som ofta bör äga rum inom några dagar – i varje fall inte längre än med en veckas mellanrum. Att ge en ny tid är också ett sätt för rådgivaren att visa sin omsorg om kvinnan och förståelse för hennes behov: ”Jag vill se hur du mår.” På den punkten kan rådgivaren vara

rätt bestämd.

Kan kvinnan bearbeta sina akuta, svåra reaktioner på våldtäkten brukar de avklinga efter några veckor. Hon kan då återuppta sina vanliga aktiviteter. Hur snart detta inträffar hänger dock ihop med mer än den känslomässiga bearbetningen. Om mannen gripits eller är på fri fot kan ha betydelse för hennes återhämtning. Likaså hur det blir med rättegång. Rättegången är ofta påfrestande för kvinnan trots att hon har målsägandebiträde och kan slippa se gärningsmannen i rättssalen. En del kvinnor fattar ju också beslut om att inte polisanmäla eller kan få besked om att anmälan inte leder till åtal eller att åtalet lagts ner. Sådana beslut eller upplysningar kan förlänga kvinnans kristillstånd och därmed behovet av en mer utsträckt rådgivningskontakt.

Hur länge kristerapin ska fortgå kan också ha att göra med om och i så fall vilket stöd kvinnan kan tänkas få av sina närmaste.

Som en sorts huvudregel gäller rådgivarens uppfattning huruvida kvinnan någorlunda återupprättat sin självkänsla och om hon kan använda sina reaktioner i krisen till en större självförståelse. Kan hon se att hennes handlande i våldtäkten tjänade ett syfte och att våldtäkten var en smärtsam händelse i hennes liv som hon dock kan lämna bakom sig, är hon på bättringsvägen.

Drar rådgivaren ut för länge på kontakten, kan det bidra till en känsla hos kvinnan att man inte tror henne om att klara sig själv. Hon kan i värsta fall känna sig ”underkänd”. Det gäller också för rådgivaren att ge akt på sina egna behov att inte

släppa kontakten. Våldtagna kvinnor är på många sätt tacksamma att arbeta med därför att de behöver omtanke och förståelse. Att tillsammans med kvinnan göra en bedömning av om hon kommer att klara sig själv och sedan initiera en avslutning, är ofta ett bra steg. I avslutningen kan man erbjuda kvinnan att höra av sig om hon skulle behöva. Att fråga henne om man själv får ringa henne efter en tid är inte alltid att rekommendera. En del kvinnor vill inte bli påmind om våldtäkten.

Läkarundersökningen

Kapitel 8

På senare år har metodiken vid läkarundersökning av våldtagna kvinnor både förfinats och blivit mer omfattande. Riktlinjer och mallar har upprättats för omhändertagande, undersökningsrutiner och intyg. Nedanstående information bygger på intervjuer med läkare på Rikskvinnocentrum, vid Akademiska sjukhuset i Uppsala, från broschyren "Kvinnor utsatta för sexualiserat våld" (RKC, 2000), samt åtgärdsmallar från Södersjukhusets akutmottagning ("Omhändertagande och undersökning av kvinnor utsatta för våldtäkt", 1998).

Vikten av att en våldtagen kvinna genomgår hel kroppsundersökning betonas. Kvinnan ska dock ge sitt tillstånd till undersökningen. Har våldtäkten skett inom de närmaste 72 timmarna, bör undersökningen göras akut.

Den ska kunna ligga till grund för ett rättsintyg och samtidigt ha formen av en konsultation för att fastställa och behandla eventuella skador.

Många menar också att undersökningen kan ses som ett steg i krisbearbetningen. Kvinnan får veta om hon fått några men.

I åtgärdsmallarna framhålls att hon inte får lämnas ensam vare sig i vänt- eller undersökningsrummet och vid undersökningen ska en sköterska vara närvarande. I ett rättsintyg ska sköterskans namn uppges.

Till de tre v:na i vila, vänlighet och värme (se sid 19) kan man foga ett fjärde menar många läkare, nämligen vätska.

Det anses också ha betydelse att kvinnan har möjlighet att få träffa sjukhuspersonalen ensam. Hon ska kunna fråga om vad hon vill utan att bekymra sig om någon anhörig.

En noggrann gynekologisk undersökning kombineras ofta med undersökning för rättsintyg. Fotografering förekommer ganska ofta. Ibland måste rättsmedicinsk expertis anlitas, då undersökningsmetodiken är komplicerad. Det gäller att avgöra hur eventuella skador kan tänkas ha uppkommit. Att kvinnan inte har skador, behöver inte betyda att händelsen inte inträffat. En grov uppskattning från Rikskvinnocentrum är att cirka 30 procent av alla våldtagna kvinnor, som kommit till sjukhus, icke uppvisar fysiska skador.

Blod- och urinprover tas för att fastställa förekomst av alkohol, droger, knock-outdroppar och sexuellt överförbara sjukdomar som till exempel hiv, klamydia, gonorré. Graviditetsprov måste ofta också tas.

Sammanfattningsvis kan man säga att kroppsundersökningen, utöver diagnostiskt och behandlande syfte, avser att säkra spår för att senare kunna fälla eller fria en misstänkt gärningsman. DNA-analys används numera ofta som teknisk

bevisning.

Eftersom undersökningen är omfattande och kan upplevas besvärlig av patienten är det viktigt att den sker i det tempo kvinnan orkar med och att hon får veta vad läkaren gör och varför. Om sjukhuspersonalen behöver tolkhjälp, finns i allmänhet möjlighet till i varje fall telefontolkning. På sjukhusen undviker man tolkning av närstående.

Det är viktigt att erbjuda kvinnan en uppföljande undersökning några veckor efter den första och att hon uppmuntras att ta detta tillfälle i akt.

Det är inte säkert att alla prover kunnat tas vid det första läkarbesöket. För kvinnor som inte söker hjälp förrän lång tid efter våldtäkten (ett halvår – ett år senare) är det ofta befogat att föreslå en läkarundersökning med provtagning. Detta kan trygga kvinnan i att hon är normal, att allt är som förut.

Hur polisen arbetar

Kapitel 9

Polisens utredningsarbete underlättas av att en anmälan om våldtäkt kommer in så snart som möjligt efter det att den ägt rum. Möjligheten att säkra bevis är större ju tidigare anmälan görs. Är det fråga om en överfallsvåldtäkt och polisen kan komma direkt, spärras området av och en teknisk undersökning kan påbörjas. För spårsäkringen har det betydelse att den exakta platsen kan pekats ut.

Kvinnan förs med polisens hjälp till sjukhus för undersökning och provtagning. Vid behov tar polisen med sig den så kallade rape kit-väskan, som innehåller allt vad som behövs för provtagning, intyg etc. Alla större sjukhus har denna utrustning. Kvinnans kläder tas till vara och läggs vart och ett för sig i papperspåsar för kriminalteknisk undersökning. Allt vad kvinnan berättar skrivs ner. Förhöret kan börja i polisbilen eller i väntrummet på sjukhuset, om hennes tillstånd tillåter detta. Förundersökningen har börjat.

Kan den misstänkte gripas samtidigt, tas även prover på honom och hans, precis som offrets kläder, tas till vara. Detta görs på en rättsläkarstation eller på polisstationen dit rättsläkare kallas. Proverna och

kläderna skickas till Kriminaltekniska laboratoriet i Linköping. Det är många spår man kan leta efter vid en kriminalteknisk undersökning som till exempel hudavskrap under naglarna eller fibrer av kvinnans kläder.

Har den misstänkte kunnat pekats ut och gripas, anmäler polisen gripandet till jourhavande åklagare. Detta kan leda till att mannen blir anhållen och förhörd. Om den misstänkte utpekade inte kunnat gripas, kan han anhållas i sin frånvaro, såvida han är identifierad, det vill säga att man vet vem gärningsmannen är. Om polisen bedömer att mannen inte behöver hämtas och anhållas, kan han kallas till förhör.

Det är inte alla kvinnor som kallar på polis eller åker till sjukhus genast efter övergreppet. Oftast ser de till att få duscha först vilket polisen har stor förståelse för. Men låter hon bli, är förutsättningarna för spår- eller bevissäkring bättre.

Det är av samma skäl som det har betydelse att kvinnan kan peka ut den exakta platsen för våldtäkten. Enkla detaljer kan ha stort värde. Kan hon till exempel säga att våldtäkten skedde under ett träd eller vid ett buskage är det utredningsmässigt mer värdefullt än att den inträffade på ”en äng” eller ”en gräsmatta”.

Kan den misstänkte inte gripas, får kvinnan ge ett så utförligt signalement som möjligt. Polisen kan söka i register. Är det en känd gärningsman, kan han gå att identifiera. Många utpekade män nekar inte bara till att de våldtagit utan också till att de befunnit sig på platsen där våldtäkten ska ha skett. DNA-analyserna har därför kommit att

få stor betydelse för bevisvärderingen idag.

Har kvinnan varit i sällskap med någon, exempelvis en väninna, i anslutning till övergreppet blir även denna hörd av polisen liksom andra personer som kan ha uppehållit sig i närheten av brottsplatsen. Över huvud taget blir alla som kan tänkas ha kännedom om brottet hörda. Har kvinnan till exempel berättat för någon om vad hon utsatts för, tar polisen kontakt med denna person.

Kvinnan har möjlighet att ringa polisen och höra hur utredningen fortskrider.

Polisen har skyldighet att upplysa den våldtagna om rätten att få ett målsägandebitråde. Ett målsägandebitråde är en juridiskt kunnig person, i praktiken ofta en advokat, vars uppgift är att ta till vara kvinnans intressen och lämna stöd och hjälp under förundersökningen och rättegången. Målsägandebiträdet bevakar vidare offrets skadeståndsanspråk. Hon – för det är oftast en hon – är arvoderad av staten.

Om kvinnan önskar ett målsägandebitråde, meddelar polisen åklagaren detta. Biträdet tillsätts sedan av rätten. Kvinnan har möjlighet att framställa önskemål om vem hon vill ska biträda henne.

Kvinnan kan också få en stödperson. Denna är ofta en person som på ideell grund arbetar i en brottsoffer- eller kvinnojour men som saknar juridiska befogenheter. Han eller hon kan ge information om rättsprocessen, hjälpa kvinnan i kontakter med myndigheter och finnas vid kvinnans sida under rättegången. Stödpersonen får ingen ekonomisk ersättning.

I praktiken kan kvinnan sålunda ha både ett målsägandebiträde och en stödperson.

Hur lång tid en förundersökning tar, varierar från fall till fall. Ibland måste förundersökningen läggas ned, till exempel därför att brott inte kan styrkas eller för att en gärningsman inte kunnat identifieras. Eftersom våldtäkt är ett brott som lyder under allmänt åtal, kan anmälan inte tas tillbaka. Men givetvis är det svårt för polisen att utreda och för åklagaren att åtala om kvinnan vägrar att medverka. För åtal krävs att det finns underlag för en fällande dom. Därför är offrets egen berättelse så viktig.

Med mycket klara vittnesmål kan det dock gå att väcka åtal utan kvinnans medverkan.

Att möta kvinnor som blivit både misshandlade och våldtagna

Kapitel 10

Internationell forskning visar att mer än hälften av alla misshandlade kvinnor också blivit utsatta för sexuellt våld.

Våldtäkt i nära relationer

När den misshandlade kvinnan söker hjälp på ett sjukhus, en kvinnojour, ett kriscentrum eller ett kvinnohus är det långt ifrån regel att hon berättar att hon utöver att ha blivit slagen också utsatts för sexuella övergrepp. Detta kan ha olika förklaringar. En förklaring är att hon är så van vid att misshandeln slutar med att mannen vill/ska ha sex att ”det inte är något att berätta”. En annan förklaring är att det väcker stark skam hos henne att utöver att bli blåslagen också bli sexuellt kränkt av den hon lever med och som i många fall är far till hennes barn.

Många som arbetar med misshandlade kvinnor menar därför att det är rådgivarens uppgift och ansvar att fråga kvinnan om hon också blivit våldtagen eller i varje fall höra sig för hur hennes sexliv med den misshandlande partnern är eller har varit. Det finns kvinnor, menar man, som blivit våldtagna flera gånger i veckan under lång tid. Om kvinnorna

berättar om övergreppen, kan det ske utan att de visar känslor. Framställningen är objektiv. För att hålla mannen lugn och för att skydda barnen mot uppträden har kvinnan inte gjort motstånd. De sexuella övergreppen liksom misshandeln har kommit att ingå i vardagen. Kvinnorna vet vad som händer om de inte finner sig och blir till slut ”avtrubbade” eller snarare likgiltiga för sig själva. Man brukar kalla detta för normaliseringseffekten av våldet.

Mot bakgrund av att många misshandlade kvinnor lever i stark isolering och saknar bekräftelse utifrån, är det förståeligt att alla inte visar starka reaktioner över just det sexuella våldet. Ingen ser dem, de möter inte respons från andra. Våldet är hemligt. De har inget stöd utifrån. Att många misshandlares beteenden är klart sexuellt avvikande kan också försvåra för kvinnorna att berätta om övergreppen och sexlivet med partnern. De känner skam. Frukten att inte bli trodd är också ett skäl att tåga.

Sex efter misshandel kan upplevas olika av gärningsmännen. För en typ av man är våldtäkten den yttersta kränkningen av partnern, för en annan kan sex vara en sorts försoningsakt, berättar offren. Om mannen uppfattar den sexuella handlingen efter en misshandel som en form av förlikning, kan det vara svårt för kvinnan att hävda att det var ett övergrepp. Många av dem vet dock inom sig att mannen resonerar ”sjukt”. Trots detta kan det kännas svårt att bryta upp och lämna honom: ”Vad händer med honom om jag går? Och med mig?”

I rådgivning med en misshandlad kvinna som också blivit våldtagen är det viktigt att inte skilja det sexuella övergreppet från misshandeln. Det ena är en del av det andra. Någon krismodell för rådgivning är som regel inte tillämplig. Det handlar om långvariga kontakter där det yttersta målet är att få kvinnan att själv inse att hon kan leva på ett annat sätt än hon hittills gjort. Att kanske ge henne mod att bryta sin tillvaro. För detta kan krävas en tid i annat tryggt boende. Möjligheten att träffa andra kvinnor som brottas med samma svårigheter och diskutera hur man tar sig ur destruktiva relationer kan också ge henne styrka och mer tillförsikt till sig själv och sina egna resurser.

Andra försvårande omständigheter

Fysiskt funktionshinder

Tack vare en rapport (Finndahl, 2000) har man börjat uppmärksamma hur ofta kvinnor med fysiska funktionshinder utsätts för våld av olika slag i sina nära relationer. Rapporten ger många exempel på svårigheter som exempelvis en rullstolsburen eller synskadad kvinna kan utsättas för om hon lever med en man som har ett grymt och sadistiskt beteende. Bortsett från att mannen kan börja möblera om hemma så att den synskadade ramlar eller inte hittar sina tillhörigheter, kan hon också bli offer för sexuella övergrepp.

Det är viktigt att personal inom vård och social omsorg liksom kvinnans omgivning har ögonen

öppna för att sådant kan hända. Det är knappast troligt att den drabbade kvinnan slår larm i första hand. Hennes beroendesituation är mer än emotionell. Och kanske har hennes handikapp medverkat till att hon inte tror sig om att kunna få ett bättre liv.

Att inte se och att inte försöka åtgärda dessa offers situation har givetvis sina rötter i de känslor som misshandel och sexuellt våld väcker hos personal inom vård och omsorg. Många orkar inte ta till sig verkligheten. Stöd hos och av varandra kan ändra den bilden.

Utvecklingsstörning

En annan försvårande omständighet för en våldtagen kvinna kan vara att hon har en utvecklingsstörning. Själva utvecklingsstörningen bidrar både till att hon är mer lättrogen och mer skyddslös än många andra kvinnor.

Personal på ungdomsmottagningar kan berätta om unga kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp utan att riktigt inse vad det var frågan om. Flickorna har träffat män på "nätet" som stämt träff med dem och sedan tvingat dem till olika kränkande sexuella handlingar. Flickornas föräldrar är i allmänhet förtvivlade över döttrarnas nätkontakter som inte går att förhindra eftersom internet är en så viktig och betydelsefull förbindelse med omvärlden för dem.

Även om våldtäkten blir polisanmäld, kan kvinnan ha svårt att bli trodd därför att hon inte klart kan berätta vad hon varit med om. Det är inte

liktydigt med att polisen misstror eller ifrågasätter att hon utsatts för ett sexuellt övergrepp. Men hennes svårigheter att redogöra för hur övergreppet gått till, kan göra det omöjligt att föra hennes talan till en rättsprocess.

För kvinnor som har en utvecklingsstörning är detta en försvårande omständighet. Dessa kvinnors trovärdighet hos myndigheter är låg. Journottagningarna är vanligen inte heller anpassade till dessa kvinnors behov. Våldsutsatta kvinnor med en utvecklingsstörning är en grupp som har särskilt svårt att få stöd och hjälp.

Våld i homosexuella förhållanden

Våld förekommer också inom homosexuella förhållanden. Vad gäller männen, tycks dessa i större utsträckning än kvinnor utsättas för våld av en obekant gärningsman. Men att våld i olika former, sexuellt och annat, inte är ovanligt i ett homosexuellt förhållande, vet vi också (Sveriges Kvinnojourers Riksförbund, Riksförbundet för sexuellt likaberättigande, 2001). Det fysiska och psykiska våldet följer samma mönster som i heterosexuella relationer. Normaliseringsprocessen är lika förödande i en homo- som i en heterosexuell relation. En kvinna eller en man som regelbundet utsätts för misshandel och sexuella övergrepp av sin livspartner riskerar att gradvis vänja sig vid situationen. Våldet blir ett normalt inslag i hans eller hennes liv. Skammen, skulden och svårigheten att berätta om våld och kränkningar av en närstående är gemensam för homo- och

heterosexuella offer. Det ligger dock nära till hands att tänka att den lesbiska kvinnan har ett mindre socialt skyddsnät än den heterosexuella, i all synnerhet om hon känner att hon inte "passar in". Av detta följer att hon har svårare att öppna sig och berätta om våld och sexuella övergrepp. Våldet är sannolikt också osynligare i en homo- eller bisexuell relation på grund av normerna i samhället, där förövaren förväntas vara en man. Många tror heller inte att en lesbisk kvinna kan bli våldtagen av en annan kvinna. Men så är fallet. Erfarenheten visar att partnern kan använda dildos, fingrar med ringar, hett vatten eller föremål. Offret kan ha tillfogats skador i underlivet som kräver läkarbehandling.

Rädslan att inte bli bemött med förståelse försvårar för offret att söka hjälp såväl inom vården, som på brottsoffer- och kvinnojourer. Hennes oro är ofta befogad. Risken finns att hon blir bemött på ett, om inte respektlöst, så i varje fall okunnigt sätt.

Har hon levt "dolt" i sin lesbiska relation vill eller vågar hon kanske inte heller berätta att hon har en kvinnlig sexualpartner. Själva hemlighållandet för också med sig ett starkare beroendeförhållande mellan parterna.

Ett annat skäl att inte berätta om våldet kan vara en motvilja mot att lämna ut och svartmåla den lesbiska livsformen.

Att sexuellt våld förekommer i homosexuella relationer är därför viktigt att sprida kunskap om. Nedbrytningen av självkänslan är inte mindre hos dessa offer än hos andra.

Annor kulturell bakgrund

En del kvinnor med annan etnisk eller kulturell bakgrund, som utsätts för misshandel och sexuellt våld, kan vara mer sårbara och isolerade än svenska kvinnor. Är den misshandlade kvinnan gift, kan hon ha svårt att bryta upp från äktenskapet på grund av risken att bli ännu ensam och därtill utstött ur en gemenskap. Skilsmässa är inte alltid en önskvärd lösning, visar också erfarenheter från invandrarförvaltningar.

Många kvinnor saknar också kunskap om sina rättigheter och möjligheter att få hjälp utöver de hinder som språkproblem kan innebära.

Unga kvinnor, med föräldrar som kommer från länder med annan familjetradition och en annan syn på relationen mellan unga män och kvinnor, kan hamna i svåra kulturkonflikter.

På Kriscentrum för kvinnor och på ungdomsmottagningarna har man mött kvinnor som förlorat sin mödomshinna i samband med ett sexuellt övergrepp. Att ha blivit av med mödomshinnan kan för dessa kvinnor ha varit ett större trauma än våldtäkten.

All ny kunskap om konsekvenserna av sexuella övergrepp för offren kan förhoppningsvis bidra till både större förståelse och förbättrade åtgärder för dem.

Stöd till offrets anhöriga

Kapitel 11

I den närmaste kretsen kring våldtäktsoffret finns ofta människor som vi skulle vilja kalla för dolda offer. Det kan vara partnern, föräldrar, syskon, väninnor – personer som tagit illa vid sig av övergreppet och som känner sig hjälplösa och i behov av stöd och rådgivning för egen del. Det är därför viktigt att fråga den våldtagna hur hennes närmaste reagerat. Deras sätt att förhålla sig till våldtäkten kan ha stor betydelse för hennes återhämtning. I det här kapitlet ska vi ge exempel både på offrets oro för i första hand partners reaktioner samt på hur han och andra närstående kan komma att svara på det hon utsatts för.

De flesta kvinnor vi mött har berättat för partnern om våldtäkten och oftast upplevt att de mötts med inkännande och förståelse. Det är när chocken lagt sig som oron stundom kommit: ”Hur ska det bli med vårt samliv i fortsättningen?” ”Vilka blir följderna av våldtäkten för oss två?”

Sig själv att skylla

En oro kan gälla att partnern ska tycka att hon varit för oförsiktig, att hon nästan själv utsatt sig för risken att bli våldtagen.

Hon har liftat. Hon har varit ensam på en fest och druckit för mycket. Hon har varit ute och rest med en väninna. Hon lät en manlig arbetskamrat följa henne hem efter julfesten. Som nämnts tidigare, händer det att kvinnan tar våldtäkten som ett "straff" för något hon gjort. Eller så känner hon själv en form av irrationell skuld för att hon blev våldtagen. En skuld hon kanske inte mäktar med ensam. I sin hjälplöshet kan hon komma att fördela skulden mellan sig och partnern eller helt enkelt tillskriva honom de känslor hon själv bär på. Förklaringen är att hon inte orkar bära sin egen självkritik. Hur det förhåller sig i verkligheten, vem som känner vad, kan därför vara en viktig uppgift för rådgivaren att hjälpa henne att reda ut.

"Har jag förändrats?"

En del kvinnor är rädda att de förändrats av våldtäkten eller för att partnern ska tycka det. Kommer han att känna sexuell lust till henne? Ett sätt att testa både sin egen och partners lust kan vara att prova att ha sex snart efter våldtäkten. Ett annat sätt är att undvika sex för att slippa få bekräftelse på något hon fruktar. Rädsla för att återuppleva våldtäkten i ett samlag eller för att gärningsmannens ansikte ska dyka upp på näthinna, kan också vara skäl att avstå från sex.

"Jag vill inte berätta"

Det finns kvinnor som inte vill berätta om våldtäkten för partnern. De bestämmer sig för att "glömma" övergreppet som skedde under semesterresan i utlandet, i varje fall att inte anförtro partnern det. Ett skäl kan vara att "inte orka med" hans reaktion. För en rådgivare är det naturligt att fråga kvinnan hur hon tror att deras framtida relation blir ifall hon inte törs berätta om det som drabbat henne. Litar hon inte på honom?

"Han förstår inte vad jag varit med om"

Ibland har den våldtagna alltför stora krav på förståelse av partnern. Han ska ringa polisen varje dag och höra om utredningen avancerat, han ska helst vara hemma från jobbet, finnas hos henne. En rådgivare kan hjälpa henne att se vilka behov av bekräftelse hon uttrycker med sina krav. Det är behov som vuxit efter det traumatiska övergreppet. En hjälp kan vara att få klä i ord hur hon föreställer sig att partnern eller andra närstående tänker och känner kring att hon blivit våldtagen.

Exempel på hur partners kan reagera

Om kvinnans omedelbara reaktioner på övergreppet är rädsla och ångest, kan mannens vara vrede och förbittring. Det är inte givet att dessa båda reaktioner samverkar för en god krislösning.

Vrede

Vi har hört om män som tagit lagen i egna händer och gett sig ut att jaga gärningsmannen på egen hand. Partnerns ilska kan göra kvinnan ännu räddare och förstärka hennes ångest. Genom partnerns beteende blir hon fråntagen den plats hon själv så väl behöver, till exempel för att ge utlopp för sin vrede mot gärningsmannen. Det utrymmet tar partnern. Hans reaktion blir som en upprepning av våldtäkten, utöver att den kan väcka skuld känslor hos henne. Det blir hennes fel att han är ur balans.

Sexuella otillräcklighetskänslor

De sexuella aspekterna av våldtäkten tar ibland den mest framträdande platsen i partnerns föreställning. Han känner våldtäkten som riktad mot honom, i all synnerhet om det är en ”bekantskapsvåldtäkt”. Övergreppet framkallar primitiva reaktioner hos honom som kan förstås som sexuella otillräcklighetskänslor av att en annan man berett sig fysiskt tillträde till hans kvinna. Detta kan vara hans skäl till att vilja ha sex snart efter våldtäkten: ”Vill hon fortfarande ha mig?” ”Tänder hon på mig?” En magisk föreställning om att kunna suddas ut våldtäkten genom ett samlag kan också finnas hos mannen.

Sammanfattningsvis kan sägas att om offrets och partnerns behov av bekräftelse genom sex sammanfaller, kan samlag kort tid efter våldtäkten vara en god lösning. Är det bara partnern som vill, är risken stor att kvinnan känner sig utnyttjad – eller utsatt för ännu ett övergrepp.

Överbeskydd

En del män reagerar på våldtäkten med att bli överbeskyddande mot kvinnan. De vakar över henne och gör henne till en skör docka. Kvinnan vågar inte opponera sig, för han menar ju väl. Men förhållandet mellan dem låser sig. I en rådgivning kan mannen hjälpas att förstå sina egna känslor, det vill säga att det främst är sig själv han skyddar med sitt kontrollerande sätt.

Grubbel

Det finns också män som blir så illa berörda av det skedda att de inte förmår tala om det. De skärmar av sig eller faller i grubbel. Även i det fallet blir utrymmet för den våldtagna minst sagt beskuret. Hon tvingas att hålla inne med sina känslor.

Skuld

Somliga män känner skuld för att deras kvinna utsatts för det sexuella övergreppet. Det är mannen – som i likhet med en del våldtagna kvinnor – resonerar i ”om inte” eller ”om bara” termer och som kanske ältar detta tema: ”Om jag inte stannat kvar på festen...”, ”om jag bara följt henne hem...” och så vidare. Resonemanget tjänar det omedvetna syftet för mannen att våldtäkten inte hade behövt inträffa. Hade han betett sig på ett annat sätt, hade han kunnat förhindra den. En självförebärande partner blir en extra belastning för kvinnan: ”Ska jag behöva trösta honom?” som en kvinna uttryckte det.

Ingen sexuell lust

Det händer också att partnern tappar den sexuella lusten därför att våldtäkten berört honom så illa. Impotensen kan handla om vrede, kanske mot offret. Eller om en känsla av att ha blivit fråntagen sin manlighet. Problem som är viktiga att reda ut för att förhållandet ska kunna bestå och som parterna knappast kan förväntas klara på egen hand. Det behövs en utomstående rådgivare. En person som inte väjer för att ställa frågor.

Mammor, pappor, syskon, väninnor till den våldtagna

Många av de beskrivna reaktionerna kan också komma att utvecklas av andra närstående än partnern. En flicka berättade att hennes mamma menade att om man gick ut och festade en kväll, hade man sig själv att skylla om det hände något. Fast flickan förebrått sig själv både för att hon druckit och för att det blivit sent, växte självföraktet ännu mer av mammans sätt att reagera.

Om kvinnan haft sällskap med en väninna då hon blev våldtagen, kan problem uppstå i deras relation efteråt. Väninnan kanske "klarade" sig eller "övergav" henne. Väninnorna kan ha haft olika uppfattning om hur de skulle tillbringa kvällen. Den ena gav efter för den andra. En av dem eller båda blev våldtagna. Det är lätt att en brytning i vänskapen uppstår om situationen inte går att reda ut.

En väninna kan också känna som en plikt att umgås med den våldtagna kompisen fast hon kanske inte alls varit med vid tillfället: "Jag tycker att jag måste göra nåt med henne på nyårsafton, ta med henne ut bland mina vänner. Man kan inte lämna henne ensam efter det här en sån kväll." Om den våldtagna känner att hon egentligen ligger till last, blir hennes situation förstås ännu värre.

Precis som partners kan det också finnas vänner eller arbetskamrater som i efterhand känner skuld för att de inte kollat när kvinnan lämnade festen: "Vi borde ha sett till att hon kom hem på ett tryggt sätt. Hon är ju ny i stan."

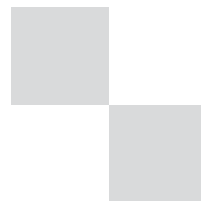
En kvinna berättade att hennes bror inte ville upphöra med att försöka tvinga fram ett signalement på gärningsmannen. Han ville hämnas det hon utsatts för – något som till slut blev pressande för henne och också gav henne dåligt samvete. Hon kände sig också generad inför polisen.

Hjälp åt anhöriga – till stöd för offret

Till krisrådgivningen hör alltså att ta reda på hur offrets anhöriga upplevt och reagerat på våldtäkten. Som framgått ovan är det i många fall berättigt att erbjuda även dem stöd och rådgivning. Om rådgivaren ska vara samma person som ägnar sig åt offret, kan diskuteras. För en del offer kan det vara berättigt att slippa dela rådgivaren. Även för den anhörige kan det ha fördelar att komma till en person som han kan känna sig

helt fri med, som inte vet något om honom innan. Detta får man avgöra från fall till fall och efter vilka resurser man har. För den våldtagna är det ofta en lättnad att den anhöriga erbjuds hjälp. Vi har träffat många unga kvinnor som både berättat om sina mammors oro för dem och om deras egen oro för mamman: ”Hon måste få nånstans att gå, hon också.”

Rent allmänt kan tilläggas att om de anhöriga får hjälp att förstå vad den våldtagna utsatts för och går igenom, vilka behov hon har och hur lång tid det brukar ta innan hon återhämtat sig, minskar riskerna för att de ska bete sig på ett sätt som försvårar bearbetningsprocessen för offret, exempelvis genom att förströ henne, få henne att glömma, inte tänka på våldtäkten. Risken att de försjunker i grubbel eller självförebåelse minskar. När de fått ge uttryck för vad de själva känner, kan de förhoppningsvis samarbeta med henne i stället.

Litteratur

- Ahlberg, Jan, *Statistik om gruppvåldtäkter*, BRÅ, 2000.
- American Psychiatric Association, *Diagnosical and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fourth Edition, 1991.
- Eliasson, Mona, *Mäns våld mot Kvinnor*, Natur och Kultur, 1997.
- Finndahl, Kerstin, *Våga se: en studie om förekomsten av våld mot kvinnor med funktionshinder*, Forum – Kvinnor och handikapp, 2001.
- Hedlund, Eva och Göthberg, Marianne, *Rape and sexual abuse – a guide to victim care*, Reports on sexuality and reproduction 6, RFSU, 1998.
- Fransk översättning, *Viols et agresions sexuelles – guide pour l'accompagnement des victimes*, RFSU/IPPF, 2000.
- Hedlund, Eva och Göthberg, Marianne, *Rape - a guide to victim care*, RFSU, 2005.
- Hedlund, Eva m fl, *Våldtäktskrisen*, Liber, 1983 (upplagan slut på förlaget).
- Hedlund, Eva och Lundmark, Gunilla, *Våldtäktvanmakt, 60 män berättar*, dsf (Delegationen för social forskning), Rapport 1983:1.
- Hedlund, Eva, *Med könet som vapen och värn*, Sesam, 1989.
- Hedlund, Eva, *De dolda offren bakom sexualbrott*, Insikten, 4/00.
- Igra, Ludvig, *Den tunna binnan mellan omsorg och grymhet*, Natur och Kultur, 2001.
- Nationellt Råd för Kvinnofrid, *När man slår mot det som gör ont*, 2001.
- Ohlsson E, Mohr A, Colleen, A, *Våld i lesbiska relationer*, Riksförbundet för sexuellt likaberättigande och Sveriges Kvinnojourers Riksförbund, 2001.
- Grevholm, Erik, Nilsson, Lotta, Carlstedt, Malena *Våldtäkt. En kartläggning av polisanmälda våldtäkter*, BRÅ, 2005
- RiksKvinnoCentrum, RKC, *Att möta kvinnor som utsatts för misshandel och våldtäkt. Ett*

Litteratur, forts

utbildningsmaterial för hälso- och sjukvårdens personal, Uppsala universitet, 2000.

Rikspolisstyrelsen m fl myndigheter, *Kvinnofrid – ett utbildningsmaterial beträffande mäns våld mot kvinnor*, Socialstyrelsen, 2001.

SOU 2001:14, *SEXUALBROTTE*, *Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor*.

Södersjukhuset, *Våldtäkt. Tre delstudier om sjukvårdens bemötande, omhändertagande och behandling av kvinnor utsatta för våldtäkt*, 2003.

Regeringens proposition, *En ny sexualbrottslagstiftning*, prop. 2004/05:45.

Regeringskansliet, *En ny sexualbrottslagstiftning*, Faktablad, Justitiedepartementet, Ju 05.07 april 2005.

Att utsättas för våldtäkt innebär en svår kris. Det är av stor betydelse att den våldtagna får stöd och hjälp för att bearbeta sina upplevelser. Men det är också viktigt att stödet ges på rätt sätt!

Syftet med den här boken är att medverka till att öka kunskapen om hur man möter människor som utsatts för sexuellt våld. Boken innehåller bland annat kapitel om våldtäktsmönster, krisrådgivning, polisutredning och läkarundersökning.

Ett särskilt avsnitt ägnas åt de reaktioner som den våldtagnas partner och andra anhöriga kan uppvisa - liksom de känslor som kan väckas hos rådgivare som möter våldtäktsoffer.

Eva Hedlund och Marianne Göthberg har båda lång psykioterapeutisk erfarenhet. Med frågor och problem som rör sexuellt våld har de arbetat i 25 år. De har också lett utbildningar för anställda inom sjukvård, socialtjänst och rättsväsende.

RFSU

Riksförbundet för sexuell upplysning
Box 4331 • 102 67 Stockholm
info@rfsu.se • www.rfsu.se

